

การค้าข้าวส่งออกของประเทศไทย

ก่อนที่จะศึกษาลักษณะและบทบาทของกลุ่มพ่อค้าส่งออกข้าวของประเทศไทย ควรจะรู้ถึงประวัติความเป็นมาของการค้าข้าวส่งออกของไทย ประเภทการค้าข้าวส่งออกในรูปแบบเอกชนและรัฐบาล หลักเกณฑ์การประกอบการตลอดจนกระบวนการทางการค้าข้าวของพ่อค้าเอกชนก่อน จึงจะสามารถเข้าใจภาพรวมลักษณะและบทบาทของกลุ่มพ่อค้าส่งออกข้าวได้ชัดเจนขึ้น

1. ประวัติการค้าข้าวส่งออกของไทย

เราจะแบ่งความเป็นมาของการค้าข้าวส่งออกของไทยออกเป็น 3 ระยะ ดังนี้

1.1 การค้าข้าวส่งออกระหว่างปี 2398-2481

การค้าข้าวส่งออกของไทยเริ่มปรากฏหลักฐานแน่ชัด หลังจากการทำสนธิสัญญาท้าวเวียงกับประเทศอังกฤษใน พ.ศ. 2398 ที่ทำให้ไทยมีการค้าเสรี ก่อนหน้านั้นมีการส่งออกเหมือนกัน แต่เป็นปริมาณน้อยมากและเป็นการค้าโดยบรรณเรากษัตริย์ที่ส่งเป็นเครื่องบรรณาการ โดยส่งไปขายยังประเทศจีน มะละกาและชวา ปริมาณการส่งออกขึ้นกับสภาพภูมิอากาศ ความต้องการบริโภคภายในประเทศภาวะความสงบและภาวะสงครามของประเทศ และความพอใจของบรรณเรากษัตริย์

ภาวะการค้าข้าวส่งออกของไทยหลังการเปิดประเทศสู่การค้าเสรีจนถึง พ.ศ. 2481 นั้นได้ว่าเป็นไปอย่างเสรี คือ รัฐบาลยอมให้มีการส่งออกข้าวทั้งข้าวเปลือกและข้าวสารไปจำหน่ายต่างประเทศเป็นจำนวนมาก สงครามโลกที่จะไม่อนุญาตให้ส่งออกในยามขาดแคลนเท่านี้ เนื่องจากต่างประเทศมีความต้องการข้าวอย่างมาก โดยเฉพาะอาณาเขตของชาวตะวันตกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประกอบกับผลผลิตข้าวช่วงก่อนตั้งภูพานาวรุ่งเชื่อว่าผลิตได้มากและเหลือจากการบริโภคภายใน ทำให้ระดับราคาข้างสูงก่อให้เกิดรายได้เข้าประเทศจากการเก็บภาษีส่งออกถึงเกวียนละ 4 บาท ในสมัยของสมเด็จพระจอมเกล้าฯ (Ingram James C. หน้า 75)

การส่งออกในระยะที่ทำการอย่างเป็นล่ำเป็นสัน ดังจะเห็นได้จากปริมาณการส่งออกข้าวที่คิดเป็นร้อยละของผลผลิตข้าวทั้งหมด ตามตารางที่ 2.1 ที่แสดงไว้ให้เห็นว่าปริมาณข้าวที่ไทยส่งออกไปจำหน่ายในตลาดต่างประเทศ ตั้งแต่ พ.ศ. 2456-2475 มีกสูงเกินกว่า 1 ล้านตัน เช่น ใน พ.ศ.2456 ส่งออกรวม 1,041,140 ตัน และใน พ.ศ. 2475 ส่งออก 1,452,974 ตัน ถึงแม้จะมีบางช่วงที่ปริมาณส่งออกต่ำกว่า 1 ล้านตัน เช่น พ.ศ.2461 ส่งออก 773,414 ตัน พ.ศ.2462 ส่งออก 403,855 ตัน และในปี พ.ศ. 2463 ปริมาณส่งออก 255,859 ตัน ซึ่งเป็นปริมาณต่ำสุดเมื่อเทียบกับปริมาณข้าวที่เคยส่งออกตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา อัตราส่วนของข้าวที่ส่งออกเมื่อเทียบกับปริมาณผลผลิตข้าวทั้งหมดเฉลี่ยสูงถึงประมาณร้อยละ 40 ตลาดข้าวต่างประเทศของไทยส่วนใหญ่ ได้แก่ ฮองกง และสิงคโปร์ ซึ่งจะส่งต่อไปยังยุโรปอีกทีหนึ่ง การส่งโดยตรงไปตลาดยุโรปมีบ้าง แต่เป็นจำนวนไม่มากนัก คือ รวบรวมร้อยละ 4 ของข้าวส่งออกในช่วงปี 2413-2417 ร้อยละ 7 ของข้าวส่งออกในช่วงปี 2423-2427 และร้อยละ 9 ของปริมาณข้าวส่งออกในช่วงปี 2443-2447 ในขณะที่ส่งไปตลาดสิงคโปร์เป็นร้อยละ 20 50 และ 36 ตามลำดับในระยะเดียวกัน¹ ผู้ที่ทำการค้าที่ส่งข้าวออกไปจำหน่ายต่างประเทศเกือบทั้งหมดเป็นพ่อค้าชาวจีนที่เป็นทั้งเจ้าของโรงสี ซึ่งตั้งอยู่แถบลำน้ำเจ้าพระยา ดวคองง พระโขนง และผู้ส่งออกด้วย โดยมีพ่อค้าคนกลางทำการที่รวบรวมข้าวจากชาวนาแล้วล่องเรือมาขายให้โรงสี

1.2 การค้าข้าวส่งออกระหว่าง พ.ศ. 2481-2497

การค้าข้าวส่งออกอย่างเสรีในยุคแรกได้สิ้นสุดลง ด้วยเหตุผลหลายประการ คือ

ก. เมื่อรัฐบาลได้เข้ามาแทรกแซงระบบการซื้อขายข้าว ด้วยการจัดตั้งบริษัทข้าวไทยจำกัดขึ้นใน พ.ศ.2481 มีรัฐบาลเป็นเจ้าของ วัตถุประสงค์เพื่อส่งข้าวไปขายตลาดต่างประเทศ รับซื้อข้าวเปลือกของชาวนาให้เหมาะสมกับราคาในตลาดต่างประเทศ และฝึกฝนคนไทยให้มีความรู้เรื่องการค้าขายข้าวเปลือก การดำเนินงานโรงสี

¹ สมจินต์ สันถาวรภักษ์, นโยบายการค้าข้าวของไทย, กองนโยบายการพาณิชย์ กรมเศรษฐกิจการพาณิชย์, กระทรวงพาณิชย์, หน้า 5.

และการค้าข้าว (สังคีต นิธิยะรังสรรค์ 2526 : หน้า 73 - 75) ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ที่คณะราษฎรได้นำระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโดยรัฐ (State Capitalism) มาใช้ด้วยการเข้าแทรกแซงระบบเศรษฐกิจทั้งด้านพาณิชย์กรรมและอุตสาหกรรม เพื่อกำจัดการครอบงำของทุนต่างชาติ ทั้งนายทุนพ่อค้าชาวจีนและนายทุนชาติตะวันตก

๓. เมื่อเกิดอุทกภัยร้ายแรงใน พ.ศ. 2485 และภัยสงครามโลกครั้งที่สองระหว่างวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2484 ถึงวันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ. 2488 ทำให้ไม่มีเรือมาบรรทุกข้าว และราคาข้าวทั้งภายในและตลาดโลกถีบตัวสูงขึ้นอย่างรวดเร็วในระยะสงคราม ก่อให้เกิดการเก็งกำไรและกักตุนข้าวอย่างมาก รัฐจึงได้ออกกฎหมายควบคุมการส่งออก โดยห้ามการส่งออกอย่างเสรี วันแต่ละจะได้รับอนุมัติจากรัฐมนตรี กระทรวงพาณิชย์ ในช่วงดังกล่าว ปริมาณการส่งออกข้าวจึงลดลงอย่างมาก คือ ลดลงจาก 1,163,878 เมตริกตัน ในปี พ.ศ. 2484 เป็น 752,108 เมตริกตัน ในพ.ศ. 2485 และ 540,165 310,227 และ 194,250 เมตริกตัน ใน พ.ศ. 2486, พ.ศ. 2487 และ พ.ศ. 2488 ตามลำดับ

๔. จากการทำไทยเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นในระหว่างสงครามซึ่ง เป็นฝ่ายแพ้สงคราม ทำให้ถูกผูกมัดโดยสัญญาสัมพันธไมตรีระหว่างไทย-อังกฤษ เมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2489 ด้วยการส่งมอบข้าวให้แก่สหประชาชาติ เป็นจำนวน 1.5 ล้านตัน เพื่อเป็นค่าปฏิกรรมสงคราม ด้วยเหตุนี้ รัฐบาลจึงได้จัดตั้งสำนักงานข้าว กระทรวงเศรษฐกิจขึ้น เพื่อจัดหาและส่งออกข้าวตามสัญญาซึ่งจะหมดอายุในวันที่ 31 สิงหาคม พ.ศ. 2490

แม้จะหวั่นข้อผูกพันตามสัญญาก็ตาม สำนักงานข้าวยังคงเป็นผู้ควบคุมการส่งออกข้าวออกไปจำหน่ายต่างประเทศทั้งหมดเช่นเดิม จนถึง พ.ศ. 2497 ในช่วงนั้น รัฐบาลอนุญาตให้โรงสีขายข้าวที่ใช้สำหรับบริโภคภายในเท่านั้น ข้าวที่เหลือจะต้องขายแก่สำนักงานข้าวมูลค่าที่รัฐบาลกำหนดไว้ แล้วสำนักงานข้าวจึงจัดการขายต่อให้ตัวแทนผู้ซื้อต่างประเทศเอง ซึ่งตัวแทนผู้ซื้อต่างประเทศจะต้องรับผิดชอบค่าใช้จ่ายในการขนย้ายข้าวจากโรงสีถึงท่าเรือเอง แม้ใน พ.ศ. 2494 กระทรวงเศรษฐกิจ เริ่มอนุญาตให้พ่อค้าเอกชนมีสิทธิ์เป็นผู้ส่งข้าวไปจำหน่ายต่างประเทศได้ก็ตาม แต่ก็มิใช่บังคับให้ต้องซื้อข้าวทั้งหมดจากรัฐบาลโดยผ่านสำนักงานข้าวมูลค่าที่กำหนด เมื่อได้รับเงินตราต่างประเทศจากการขายข้าวจะต้องนำเงินที่ได้รับทั้งหมดไปขายให้แก่ธนาคารแห่งประเทศไทย ในอัตราแลกเปลี่ยนที่ต่ำกว่าในตลาดเสรี (อัตราแลกเปลี่ยนในตลาดเสรีในขณะนั้นเท่ากับ

60 บาทต่อปอนด์ ส่วนอัตราทางการกำหนดไว้สำหรับสินค้าส่งออกที่เป็นสินค้าหลัก คือ 40 บาทต่อปอนด์) สาเหตุที่รัฐบาลผูกขาดการค้าข้าวด้วยการทำการค้าเองนั้น ก็เนื่องต้องการหารายได้เข้าสู่รัฐจากกำไร ซึ่งเกิดจากส่วนแตกต่างระหว่างราคาข้าวในตลาดโลกที่สูงกว่าราคาภายในประเทศมาก เพราะขณะนั้นประเทศต่าง ๆ มีความต้องการข้าวมาก เนื่องจากเกิดสงครามเกาหลี เมื่อวันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ. 2492 จึงกลัวว่าจะเกิดสงครามโลกอีก และเพื่อเป็นการรักษาเสถียรภาพของราคาภายในประเทศ เพราะหากปล่อยให้พ่อค้าเอกชนส่งออกได้โดยเสรี ย่อมจะมีการส่งข้าวออกไปจำหน่ายต่างประเทศ จนเกิดขาดแคลนในประเทศได้ ราคาในประเทศก็จะต้องสูงขึ้น ระดับค่าครองชีพสูงขึ้นตามไปด้วย ผู้มีรายได้น้อยและผู้มีรายได้ประจำต้องเดือดร้อน อีกประการ คือเงื่อนไขให้ทำไรตกแก่พ่อค้าผู้ส่งออกมากเกินไป รัฐจึงคิดตั้งกำไรส่วนหนึ่งเป็นรายได้เข้าสู่รัฐด้วยการเก็บค่าธรรมเนียมพิเศษ ที่เรียกว่า "ค่าพรีเมียม" นอกเหนือจากเงินตราต่างประเทศ ค่าข้าวที่จะต้องส่งมอบให้ทางราชการเมื่อได้รับอนุมัติโควตาส่งออก

1.3 การค้าข้าวส่งออกระหว่างพ.ศ. 2498 จนถึงปัจจุบัน

เนื่องจากวิธีการค้าข้าวโดยรัฐบาลไม่เหมาะสมและยึดเหนี่ยวเพียงพอกที่จะแข่งขันกับประเทศอื่น ทำให้รัฐบาลต้องหันมาใช้ระบบการค้าข้าวเสรีอีกครั้งตามประกาศเรื่องระเบียบการค้าข้าว เมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2498 ที่ให้ยกเลิกเอกสิทธิ์ของสำนักงานข้าว และให้พ่อค้าเอกชนมีสิทธิ์ส่งข้าวไปจำหน่ายต่างประเทศในนามของตนเองได้ โดยผู้ส่งออกเป็นผู้จัดหาข้าวมาเองแต่ต้องขออนุญาตใหม่แต่ละครั้งที่ส่งออก และจะต้องนำเงินตราต่างประเทศส่วนหนึ่งที่ได้จากการค้าข้าวมาขายให้ธนาคารแห่งประเทศไทยในอัตราทางการ ต้องชำระค่าพรีเมียมข้าวเป็นเงินบาทตามอัตราที่กำหนดไว้ จนกระทั่งเมื่อวันที่ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2498 รัฐบาลจึงได้อนุญาตให้พ่อค้านำเงินตราต่างประเทศที่ได้จากการขายข้าวไปขายให้แก่ธนาคารพาณิชย์ในราคาตลาดได้ เนื่องจากได้ยกเลิกการใช้ระบบอัตราแลกเปลี่ยนหลายอัตรา สาเหตุของการเปลี่ยนวิธีการค้าข้าว สรุปได้ดังนี้ คือ

ก. ภาวะตลาดข้าวไม่อ้าหน่วย

ตลาดค้าข้าวต่างประเทศในช่วงหลังสงครามใหม่ ๆ นั้นเป็นตลาดของผู้ขาย คือ ประเทศผู้ผลิตข้าวมีอำนาจในการกำหนดราคาส่งออกเพราะปริมาณความต้องการข้าวในตลาดมีมากกว่าปริมาณผลผลิตข้าวที่ผลิตได้แล้วนำออกจำหน่าย ประเทศผู้ผลิตมีอิสระที่จะเลือกตลาดจำหน่ายได้ ด้วยเหตุนี้ ราคาข้าวในตลาดโลกจึงถีบตัวสูง

ขึ้นอย่างมาก เพื่อที่จะสามารถจัดส่งข้าวให้ทัน บ่อค้าผู้ส่งออกเอกชนจึงใช้วิธีการให้โบห์ส แก่โรงสีที่สามารถจัดส่งข้าวให้ทันเวลา สำหรับบ่อค้าผู้ส่งออกที่มีสัญญาขายข้าวให้รัฐบาล ในราคาต่ำกว่าตลาดเสรีนั้น ไม่อาจจะทำเช่นนั้นได้ ทำให้การส่งข้าวออกภายใต้สัญญาของ รัฐบาลไม่ประสบความสำเร็จ

แม้ในระยะต่อมาการค้าข้าวได้เปลี่ยนไปจากตลาดข้าวที่เคยเป็นของผู้ขาย เป็นตลาดของผู้ซื้อ คือ ประเทศผู้ซื้อข้าวมีอำนาจในการกำหนดราคาส่งออก เพราะ สามารถที่จะเลือกซื้อจากประเทศผู้ส่งออกรายใดก็ได้ในราคาถูก เนื่องจากปริมาณผลผลิต ข้าวที่นำออกเสนอขายมีมากเกินกว่าปริมาณความต้องการ ทั้งนี้ เป็นเพราะมีการเพิ่มผล ผลิตทางการเกษตรอย่างขนานใหญ่ การแข่งขันกันค้าข้าวในตลาดโลกจึงเริ่มมีมากขึ้น

๕. การขาดประสิทธิภาพด้านการบริการของรัฐบาล

เนื่องจากการค้าข้าวส่งออกโดยสำนักงานข้าวขาดความคล่องตัว ทั้งทางด้านบริหารจัดการข้าวส่งให้ตัวแทนผู้ซื้อต่างประเทศ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการขายข้าวภายใต้ สัญญาของรัฐบาล เพราะไม่มีโกดังเก็บข้าวและไม่เคยรับผิดชอบในการขายข้าว ทั้งท่าที่ ที่นิยมเป็นผู้รับซื้อข้าวจากโรงสีตามราคาที่กำหนดไว้แล้วขายต่อทันที และทางด้าน การแสวง หาราคาตลาดข้าว ในขณะที่บ่อค้าเอกชนต่างแข่งขันกันแสวงหาราคาตลาดข้าวด้วยกลยุทธ์ต่าง ๆ เพราะมีกำไรเป็นสิ่งที่จูงใจ ยิ่งในช่วงที่ราคาข้าวตลาดโลกสูงมาก บ่อค้าเอกชนยิ่งปรารถนา แข่งขันกันส่งออก ก่อให้เกิดการให้สิทธิแก่เจ้าท่าที่เปื้อนให้ได้ใบอนุญาตส่งออก ใน ระยะเวลา พ.ศ. 2494 ราคาของใบอนุญาตส่งออกในตลาดมีค่าสูงกว่าต้นละ 35 เหรียญสหรัฐ¹

ด้วยเหตุผลดังกล่าวทำให้การค้าข้าวต้องเปลี่ยนเป็นการค้าเสรี คือ เอกชนสามารถเข้าสู่การค้าส่งออกได้หากมีคุณสมบัติตามพระราชบัญญัติการค้าข้าว พ.ศ. 2489 (ดูรายละเอียดในภาคผนวก 1) ถึงกระนั้นก็ตามรัฐบาลก็ยังเข้าควบคุมทางด้าน นโยบายการค้าไว้ เพื่อเป็นการป้องกันไม่ได้รับริมาณข้าวที่ใช้บริโภคภายในประเทศเกิดขาด แคลน และราคาข้าวภายในประเทศสูงขึ้นจนเป็นที่เดือดร้อนแก่ผู้บริโภค มาตรการ

¹ James C. Ingram, Economic Change In Thailand 1850-1970 (Stanford University Press, Stanford, California), 1955.p.91

ควบคุมปริมาณข้าวส่งออกที่รัฐบาลค้าเริ่มมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งอาจจะมีการประกาศเปลี่ยนแปลงและยกเลิกตามสภาวะการณ์ทางการค้าเป็นระยะ ๆ พอสรุปได้ดังนี้คือ มาตรการหนึ่งรัฐบาลกำหนดให้ผู้ส่งออกข้าวไปจำหน่ายต่างประเทศต้องจดทะเบียนเป็นผู้ประกอบการค้าตามระเบียบการขออนุญาตส่งออกข้าวออกไปจำหน่ายต่างประเทศของกระทรวงพาณิชย์ และต้องมีใบอนุญาตส่งออกซึ่งพิจารณาตามเปอร์เซ็นต์การส่งออกของพ่อค้าแต่ละรายในอดีตที่ผ่านมา ประกอบกับสถานการณ์ค้าข้าวทั้งภายในและต่างประเทศ เพื่อสร้างความเชื่อถือแก่ผู้ซื้อต่างประเทศ มาตรการหรือนโยบายอีกประการหนึ่ง คือ ระบบโควตา ที่รัฐบาลใช้ควบคุมนโยบายข้าวส่งออกในช่วงที่เกิดขาดแคลนข้าวในประเทศ เนื่องจากผลผลิตในประเทศมีน้อยและความต้องการข้าวในตลาดโลกสูง โดยรัฐบาลจัดสรรโควตาแก่พ่อค้าส่งออกแต่ละรายคิดเป็นสัดส่วนของเปอร์เซ็นต์ของปริมาณการส่งออกทั้งข้าวเอกชนและข้าวรัฐบาลตามประวัติการส่งออก อีกนโยบาย คือ การเก็บภาษีจากการส่งออก โดยกรมศุลกากรเป็นผู้กำหนดอัตราภาษีซึ่งอาจจะมีการเปลี่ยนแปลงเป็นครั้งคราว เพื่อนำส่งกระทรวงการคลังเป็นงบประมาณแผ่นดิน นอกจากการเก็บภาษีส่งออกแล้วยังมีการเก็บ "นรีเมียมข้าว" อีกเป็นค่าธรรมเนียมพิเศษที่กระทรวงพาณิชย์ เรียกเก็บจากผู้ส่งข้าวออกจำหน่ายต่างประเทศ ในระยะแรกที่เรียกเก็บ น.ศ. 2493 รัฐบาลตั้งใจจะใช้เป็นนโยบายชั่วคราว เนื่องจากเกิดภาวะขาดแคลนข้าวทั่วโลก ราคาข้าวตลาดโลกจึงสูงขึ้นกว่าราคาภายในประเทศอย่างมาก รัฐบาลจึงติดตั้งกำแพงจากพ่อค้าผู้ส่งออกมาเป็นรายได้ให้แก่รัฐ ในระยะหลังแม้ภาวะการค้าข้าวของโลกปกติ รัฐบาลก็ยังคงใช้นโยบายดังกล่าว นอกจากนโยบายที่กล่าวมาข้างต้น รัฐบาลยังมีนโยบายส่งออกข้าวอีกอันหนึ่ง ที่นำมาใช้ควบคุมไม่ให้มีการส่งออกข้าวจากจำหน่ายต่างประเทศมากจนเกิดการขาดแคลนข้าวภายในประเทศ และเป็นการช่วยตรึงราคาข้าวภายในประเทศไม่ให้สูงเกินควร วิธีการนี้คือ ผู้ส่งออกที่จะส่งข้าวขายต่างประเทศต้องสำรองข้าวตามอัตราและชนิดข้าวที่กำหนด และขายให้รัฐบาลในราคาซึ่งกำหนดโดยรัฐบาล เริ่มใช้เมื่อวันที่ 18 สิงหาคม น.ศ. 2515 เนื่องจากฝนแล้งต้นฤดูการผลิตปี 2515 ทำให้คาดว่าผลผลิตจะต่ำประกอบกับประเทศต่าง ๆ ที่เคยผลิตข้าวได้มากต่างประสบปัญหาการขาดแคลนข้าวต้องหันมาซื้อจากไทยมากขึ้น ทำให้ราคาข้าวภายในสูง

2. ประเภทของการค้าข้าวส่งออกจำหน่ายต่างประเทศ

จากสถิติสัดส่วนปริมาณข้าวส่งออกจำหน่ายต่างประเทศของไทย ที่เป็นของรัฐบาลและเอกชน ตามตารางที่ 2.2 พบว่า ส่วนใหญ่เป็นการค้าข้าวโดยเอกชนถึงประมาณร้อยละ 70 - 60 ของปริมาณข้าวส่งออกทั้งหมด ที่เหลืออีกร้อยละ 30 - 40 เป็นข้าวที่ส่ง

ออกโดยรัฐบาล เช่น ในพ.ศ. 2501 และ 2502 สัดส่วนปริมาณข้าวส่งออกของรัฐบาล มีเพียงร้อยละ 16 และ 15 ในขณะที่ของเอกชนได้ถึงร้อยละ 83 และ 84 ตามลำดับ ต่อมาในช่วงปี 2503 - 2510 สัดส่วนของข้าวรัฐบาลได้เพิ่มความสำคัญขึ้นเฉลี่ยประมาณ ร้อยละ 38 ขณะที่สัดส่วนของเอกชนกลับลดลงเหลือประมาณร้อยละ 62 ในช่วงปี 2511-2518 สัดส่วนของข้าวรัฐบาลกลับลดความสำคัญลงเฉลี่ยประมาณร้อยละ 34 สัดส่วนของ เอกชนก็ต้องเพิ่มขึ้นเฉลี่ยประมาณร้อยละ 66 อย่างไรก็ตาม สัดส่วนปริมาณข้าวส่งออก ของรัฐบาลก็ไม่เคยมากกว่าร้อยละ 50 (ในช่วง 28 ปีระหว่างพ.ศ. 2501-2528) เหตุผลที่สัดส่วนของข้าวรัฐบาลเพิ่มขึ้นหรือลดลงบางปีหรือบางช่วง อาจจะเนื่องมาจากจุด ประสงค์การค้าข้าวภาครัฐบาลต่างจากภาคเอกชน กล่าวคือ การค้าข้าวภาคเอกชนมี ปัจจัยทางด้านราคาเป็นเหตุจูงใจ ส่วนการค้าข้าวภาครัฐบาลเป็นการช่วยการค้าในภาค เอกชน โดยเฉพาะในช่วงที่ความต้องการข้าวตลาดโลกมีน้อยกว่าปริมาณผลผลิต รัฐบาล ก็จะช่วยขายเพื่อผลักดันให้ข้าวออกสู่ตลาดโลก ในขณะที่ความต้องการข้าวตลาดโลกมี มากกว่าปริมาณผลผลิต และไม่เกิดการขาดแคลนข้าวบริโภคในประเทศ รัฐบาลก็จะสนับสนุนให้ เอกชนทำการค้าแข่งขันกันได้อย่างเสรี โดยไม่เข้าไปแข่งขันค้ากับเอกชน และ เหตุผลอีกประการหนึ่งของการค้าข้าวภาครัฐบาล คือ เป็นไปด้วยเหตุผลทางการเมือง เพื่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศหรือเพื่อมนุษยธรรม เช่น การส่งข้าวออกกระหว่างรัฐบาล ไทยกับรัฐบาลต่างประเทศเพื่อช่วยบรรเทาความเดือดร้อนของประเทศเพื่อนบ้าน ดังนั้น เราจึงสามารถแบ่งประเภทของการค้าข้าวส่งออกจำหน่วยต่างประเทศได้เป็น 3 ลักษณะ ดังนี้

1. การค้าระหว่างรัฐบาลต่อรัฐบาล การค้าข้าวแบบนี้เป็นการค้าที่รัฐบาล ของประเทศผู้ซื้อติดต่อขอซื้อข้าวโดยตรงกับประเทศผู้ขาย โดยการทำสัญญาตามเงื่อนไข และข้อตกลงต่าง ๆ ระหว่างกรมการค้าต่างประเทศ กระทรวงพาณิชย์ และรัฐบาลของ ประเทศผู้ซื้อ การค้าแบบนี้จัดเป็นการค้าแบบผูกขาดคือ รัฐบาลของทั้งประเทศผู้ซื้อและ ผู้ขายผูกขาดการนำเข้าและส่งออก ข้าวที่ผู้ซื้อและส่งออกประเภทนี้ เรียกว่า "ข้าว รัฐบาล"

2. การค้าระหว่างเอกชนกับรัฐบาล การค้าข้าวแบบนี้เป็นการค้าระหว่าง เอกชนผู้ส่งออกของไทยกับรัฐบาลต่างประเทศซึ่งเป็นผู้ซื้อ อาจเกิดขึ้นเนื่องจากรัฐบาล ไทยไม่มีนโยบายที่จะแข่งขันกับพ่อค้าเอกชน เอกชนจึงอาจจะติดต่อขายข้าวให้รัฐบาลต่าง ประเทศได้ หรือรัฐบาลต่างประเทศที่เคยติดต่อซื้อข้าวจากรัฐบาลไทยโดยตรง บาง ครั้งอาจจะหันมาติดต่อซื้อจากพ่อค้าเอกชนก็ได้ เพราะต้องการซื้อข้าวในราคาถูกลงกว่า

ซึ่งจากรัฐบาลหรืออาจเป็นเพราะอยู่ในภาวะที่ความต้องการข้าวมีมากเกินกว่าปริมาณผลผลิต ซึ่งตลาดข้าวเป็นของผู้ขาย ทำให้รัฐบาลไม่สามารถจัดหาข้าวมาเพื่อเพิ่มปริมาณการส่งออก ที่สนองความต้องการของประเทศผู้ซื้อได้

3. การค้าระหว่างเอกชนกับเอกชน การค้าข้าวแบบนี้เป็นการค้าระหว่าง บริษัทผู้ส่งออกข้าวของไทย กับบริษัทเอกชนผู้นำเข้าในต่างประเทศ และข้าวที่ซื้อขายและส่งออกในประเภท 2 และ 3 เรียกว่า "ข้าวเอกชน" การค้าลักษณะนี้มีจุดประสงค์เพื่อหวังผลกำไร จึงอาจจะมีการแข่งขันหรือการรวมกลุ่มกันค้าเพื่อ บรรลุผลดังกล่าว

3. ส่วนแบ่งตลาดของบริษัทส่งข้าวออกจำหน่ายต่างประเทศ

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ผู้ทำการค้าส่งข้าวออกต่างประเทศของไทยมีทั้ง เอกชน และรัฐบาล จากประกาศคณะกรรมการปฏิบัติตามพระราชบัญญัติการค้าข้าว พุทธศักราช 2489 ฉบับที่ 104 พ.ศ. 2518 ได้กำหนดคุณสมบัติและเงื่อนไขของผู้ประกอบการค้าส่ง ออกข้าวไปจำหน่ายต่างประเทศไว้ 2 ประเภท คือ

ประเภทที่ 1 ได้แก่ บริษัทจำกัดหรือบริษัทมหาชนที่จดทะเบียน โดยมีวัตถุประสงค์ในการค้าข้าวส่งไปจำหน่ายต่างประเทศ ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ปรากฏว่าผู้ประกอบการค้าข้าวส่งออกเอกชนที่จดทะเบียนอยู่ในรูปบริษัทจำกัด ทำได้ ไม่ปรากฏว่าอยู่ในรูปของบริษัทมหาชนแต่อย่างใด

ประเภทที่ 2 ได้แก่ รัฐวิสาหกิจหรือบริษัทที่ทางราชการหรือรัฐวิสาหกิจถือหุ้น หรือบริษัทจังหวัดซึ่งอยู่ในความควบคุมดูแลของทางราชการ หรือสหกรณ์หรือกลุ่มเกษตรกร ซึ่งมีวัตถุประสงค์ทำกิจการเกี่ยวกับการค้าข้าว อาทิเช่น องค์การคลังสินค้า องค์การตลาดเพื่อการเกษตร ชุมนุมสหกรณ์เพื่อการเกษตรแห่งประเทศไทย และบริษัทเอกชนที่ได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือจากรัฐบาล ซึ่งรัฐบาลถือหุ้นร้อยละ 70 ของหุ้นทั้งหมด ได้แก่ บริษัทข้าวไทยจำกัด และบริษัทพืชกลีกรรมจำกัด

ตามประเภทของผู้ประกอบการค้าข้าวส่งออกนี้ การส่งออกของเอกชนในรูปบริษัทจำกัดมีประมาณร้อยละ 70-80 ของปริมาณข้าวส่งออกทั้งหมด ที่เหลืออีกร้อยละ 30-40 เป็นการค้าส่งออกโดยหน่วยงานของรัฐบาล จึงอาจกล่าวได้ว่า พ่อค้าส่งออกข้าว

จำหน่ายต่างประเทศ เอกชน เป็นสถาบันที่มีความสำคัญต่อธุรกิจการค้าข้าวของไทยทั้งตลาดภายในและต่างประเทศ เพราะวิธีการดำเนินธุรกิจของพ่อค้าส่งออกในด้านการจัดหาข้าวและการตลาดย่อมมีความเกี่ยวข้องกับผู้ผลิตข้าว คือ ชาวนา และผู้ซื้อต่างประเทศ

ก่อนที่จะศึกษาถึงลักษณะและบทบาทของกลุ่มนายทุนพ่อค้าส่งออกข้าวหลังสงครามโลก ฯ เราควรจะต้องรู้ถึงจำนวนบริษัทข้าวส่งออก ขนาดของบริษัทข้าวส่งออกและธรรมชาติของบริษัทข้าวส่งออกก่อนว่ามีลักษณะอย่างไร ตลอดจนส่วนแบ่งตลาดของบริษัทส่งออกข้าวด้วย

3.1 จำนวนบริษัทข้าวส่งออก

จากสถิติจำนวนบริษัทผู้ส่งออกข้าวจำหน่ายต่างประเทศ จำแนกตามปริมาณข้าวส่งออก พ.ศ. 2502-2528 ในตารางที่ 2.3 พบว่า ช่วงเวลาตั้งแต่ พ.ศ. 2502-2528 รวมเวลา 24 ปี (ยกเว้น พ.ศ. 2503 2504 และ 2505 เนื่องจากข้อมูลไม่สมบูรณ์) จำนวนบริษัทที่ส่งข้าวออกแต่ละปีเฉลี่ยประมาณปีละ 75 ราย คือ มีตั้งแต่ 56 รายใน พ.ศ. 2502 จนถึง 107 รายใน พ.ศ. 2526 และแนวโน้มของการเข้าประกอบการของพ่อค้า สำหรับธุรกิจการค้าข้าวส่งออกนี้ ก็มีการเปลี่ยนแปลงขึ้นลงอย่างไม่สม่ำเสมอ กล่าวคือ ช่วง พ.ศ. 2502-2511 จำนวนบริษัทที่ส่งข้าวออกเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจาก 56 รายในปี 2502 เป็น 106 รายในปี 2511 การที่จำนวนบริษัทผู้ส่งออกในปี 2511 สูงถึง 106 ราย นั้นเป็นเพราะมีผู้ประกอบการรายย่อยเพิ่มขึ้นมาก จะเห็นได้จากบริษัทที่ส่งข้าวออกต่ำกว่า 1,000 ตัน มีจำนวนเพิ่มขึ้นจาก 5 รายในปี 2502 เป็น 27 รายในปี 2511 หรือเพิ่มขึ้นกว่า 5 เท่าตัว และบริษัทที่ส่งข้าวออกระหว่างปริมาณ 1,000-5,000 ตัน เพิ่มขึ้นจากจำนวน 10 ราย ในปี 2506 เป็น 43 รายในปี 2511 ในขณะที่จำนวนผู้ส่งออกรายใหญ่ที่ส่งข้าวออกตั้งแต่ 50,000-100,000 ตัน ที่เคยเพิ่มขึ้นจากจำนวน 5 รายในปี 2502 เป็น 10 ราย ในปี 2507 กลับลดลงเหลือเพียง 4 รายในปี 2511 และไม่มีผู้ส่งออกที่ทำการส่งออกโดยปริมาณเกินกว่า 100,000 ตัน เลยในปี 2511

สำหรับในช่วง พ.ศ. 2511-2515 แนวโน้มจำนวนบริษัทผู้ส่งออกข้าวกลับลดลงจาก 106 รายในปี 2511 เหลือเพียง 59 รายในปี 2515 โดยจำนวนบริษัทขนาดเล็กเริ่มลดลง กล่าวคือ บริษัทส่งข้าวออกต่ำกว่า 1,000 ตัน ลดลงจาก 27 ราย เหลือ 7 ราย และบริษัทส่งออกระหว่างปริมาณ 1,000-5,000 ตันลดลงจาก 43 ราย เหลือเพียง 12 ราย ในปี 2511 และ 2515 ตามลำดับ ในขณะที่บริษัทส่งออกรายใหญ่

หอสมุดกลาง สถาบันวิทยบริการ

บัณฑิตวิทยาลัย

ตั้งแต่ 50,000-100,000 ตันเพิ่มขึ้นจาก 4 ราย ในปี 2511 เป็น 9 รายในปี 2515 และจากไม่มีบริษัทส่งข้าวออกเกิน 100,000 ตันขึ้นไปในปี 2511 กลับมีจำนวนมากถึง 6 รายในปี 2515 ทั้งนี้เป็นเพราะการค้าข้าวคล่องตัวมาก เนื่องจากมีการยกเลิกอัตราค่าบริษัทยืมข้าวทุกชนิด (ยกเว้นเฉพาะข้าวขาวและข้าวกล้องชนิด 100 % และ 5 % ตั้งแต่ต้นปี 2514) และมีการขายข้าวให้ต่างประเทศด้วยระบบเงินเชื่อ ประกอบกับผลผลิตข้าวของประเทศคู่แข่ง อาทิเช่น ฟิลิปปินส์ บังคลาเทศ ได้รับความเสียหาย ความต้องการข้าวไทยในตลาดโลกจึงสูงมาก ราคาข้าวจึงมีแนวโน้มสูงขึ้น จนรัฐบาลเกรงว่าจะกระทบกระเทือนต่อผู้บริโภคภายในประเทศ รัฐบาลจึงได้นำมาตรการการจำกัดสรรโควตาข้าวส่งออกมาใช้¹ โดยถือสถิติการส่งออกย้อนหลัง 20 เดือนเป็นเกณฑ์ มาตรการดังกล่าวมีผลให้บริษัทส่งออกรายเล็กที่ส่งข้าวออกต่ำกว่า 1,000 ตัน และระหว่าง 1,000-5,000 ตัน ถูกขจัดออกไปมาก เพราะสถิติการส่งออกในอดีตต่ำจึงได้รับการจัดสรรน้อย ในขณะที่บริษัทรายใหญ่ ซึ่งมีสถิติการส่งออกในอดีตสูงมีจำนวนเพิ่มขึ้น

หลังจากนี้ช่วงในปี 2515-2526 จำนวนบริษัทส่งข้าวออกก็กลับเพิ่มขึ้นอีก คือ จากจำนวน 59 รายในปี 2515 เป็น 107 รายในปี 2526 โดยบริษัทขนาดเล็กและขนาดกลางมีจำนวนเพิ่มขึ้นมากกว่าบริษัทขนาดใหญ่ เฉพาะในปี 2517 และ 2518 ที่เกิดภาวะข้าวซบเซา เนื่องจากอัตราดอกเบี้ยสูงและเกิดภาวะเงินเฟ้อ ทำให้การส่งออกของบริษัทรายใหญ่เกินกว่า 100,000 ตัน ขึ้นไปมีเพียงรายหรือสองรายเท่านั้น รัฐบาลจึงได้ให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ค้าเกษตรส่งออกด้วยการให้วงเงินเบิกกึ่งเครดิต เพื่อเป็นการลดภาระอัตราดอกเบี้ยที่สูงขึ้นแก่ผู้ส่งออก จำนวนบริษัทส่งข้าวออกจึงค่อย ๆ เพิ่มขึ้น

จากการศึกษาพบว่า ในจำนวนบริษัทส่งข้าวออกจำหน่ายต่างประเทศแต่ละปีที่มีประมาณ 75 รายนั้น ส่วนใหญ่เป็นบริษัทที่มีความสัมพันธ์ในฐานะบริษัทแม่และบริษัทในเครือที่มีการถือหุ้นซึ่งกันและกันประมาณ 22 กลุ่ม (หรือประมาณ 50 บริษัท) ในช่วงเวลาที่ทำการศึกษา ตั้งแต่ พ.ศ. 2502-2528 กล่าวคือ ในปี 2502 บริษัทส่งออกเหล่านี้จะยังไม่ค่อยมีการแยกเป็นบริษัทในเครือคือ จากจำนวนบริษัทส่งออก 56 ราย เป็นบริษัทที่มีบริษัทในเครือเพียง 4 กลุ่ม หรือ 8 บริษัทเท่านั้น ดังนี้

¹ สภาหอการค้าแห่งประเทศไทย ภาวะการค้าของประเทศไทย 2515

1. บริษัทกมลกิจ จำกัด บริษัทอมรไชย จำกัด
2. บริษัทจันทูเฮง จำกัด บริษัทเจริญไทย จำกัด
3. บริษัทป๋วยเฮงฉั่ง จำกัด บริษัทสยามค้าข้าว จำกัด
4. บริษัทอันเฟื่องเวลาไมฮง จำกัด บริษัทไทยตรง จำกัด

ต่อมาในช่วงปี 2506-2510 บริษัทที่มีบริษัทในเครือได้เพิ่มขึ้นมากเป็น 15 กลุ่ม หรือ 34 บริษัท ถือเพิ่มจากเดิมถึง 11 กลุ่ม ดังนี้

1. บริษัทเทพพาณิชย์ จำกัด บริษัทโรงสีเทพบางรอง จำกัด
2. บริษัทกรุงเทพค้าข้าว จำกัด บริษัทกรุงเทพร่วมกิจ จำกัด บริษัทกรุงเทพเจริญกิจ จำกัด
3. ภัทรภัทท์ จำกัด กิติค้าข้าว จำกัด บริษัททองรุ่งเรืองพืชผล จำกัด บริษัทเด่นชัยค้าข้าว จำกัด
4. บริษัทแสงทองค้าข้าว จำกัด บริษัททองไทยค้าข้าว จำกัด บริษัทวิเศษคกรมมอดิตส์ จำกัด
5. บริษัทช่วยชาวค้าข้าว จำกัด บริษัทไทยดำรงพัฒนา จำกัด
6. บริษัทธนาภรชัย จำกัด บริษัทนครพาณิชย์ จำกัด บริษัทไทยวัฒนาการค้าสากล จำกัด
7. บริษัทไทยฟ้า (2511) จำกัด บริษัทโรงสีไทยค้าข้าว จำกัด บริษัทแสงชัยค้าข้าว จำกัด บริษัทข้าวสุวรรณ จำกัด
8. บริษัทข้าวไชยนร จำกัด บริษัทกรุงเทพพืชผล จำกัด
9. บริษัทไต้แซ่ จำกัด บริษัทผลิตอาหาร จำกัด
10. บริษัทมาและบุญครอง จำกัด บริษัทโรงสีไฟเงินเสียง จำกัด
11. บริษัทรวมหมู่ไทย จำกัด บริษัทเกษตรเอเชีย จำกัด บริษัทอุทกอินสง จำกัด

สำหรับช่วงปี 2511-2519 จำนวนกลุ่มบริษัทที่มีบริษัทในเครือกลับเพิ่มขึ้นเข้ามาคือ เพิ่มขึ้นเพียง 3 กลุ่ม รวมของเดิมเป็น 18 กลุ่ม จำนวน 43 บริษัท ดังนี้

1. บริษัท บี.เค.เค เทวดิ่ง จำกัด บริษัทข้าวสิริ จำกัด
2. บริษัทสหกิจโอเวอร์ซี จำกัด บริษัททองไชยค้าข้าว จำกัด
3. บริษัทสหการข้าวไทย จำกัด บริษัทศรีไทยธัญญา จำกัด

และกลุ่มบริษัทที่มีบริษัทในเครือก็ได้เพิ่มขึ้นอีก 2 กลุ่ม ในช่วงปี 2520-2525 รวมของเดิมเป็น 20 กลุ่ม ประมาณ 47 บริษัท ได้แก่

1. บริษัทกิจพร จำกัด บริษัทเบญจพืช จำกัด
2. บริษัทนานาพรรณเอ็นเตอร์ไพรส์ จำกัด บริษัทพรรณรุ่งเรือง จำกัด

ต่อมาในช่วงปี 2525-2528 กลุ่มบริษัทที่มีบริษัทในเครือได้มีจำนวนเพิ่มขึ้นอีก 6 กลุ่ม ดังนี้

1. บริษัทเกษตรรุ่งเรืองพืชผล จำกัด บริษัทรุ่งเรืองกิตติ จำกัด บริษัทพรุ่งเรืองค้าข้าว จำกัด บริษัทธัญญาเศรษฐรุ่งเรือง จำกัด
2. บริษัทรวมข้าวสยาม จำกัด บริษัทสยามอินเตอร์พืชผล จำกัด
3. บริษัทไทยมาพรรณเทรดดิ้ง จำกัด บริษัทม่วยฮวดเส็ง (กรุงเทพฯ) จำกัด
4. บริษัทแหลมทองคำข้าว จำกัด บริษัทข้าวรัตนโกสินทร์ จำกัด
5. บริษัทโรงสีไฟบางซื่อเจียเม็ง จำกัด บริษัทโรงสีไผมาทะธัญญาพาณิชย์ จำกัด
6. บริษัทอินเตอร์คอร์นฯ จำกัด บริษัทสยามชินทราโก จำกัด

แต่มีกลุ่มบริษัทที่มีบริษัทในเครือเลิกกิจการไป 1 กลุ่ม คือ กลุ่มบริษัทอัสเฟองเฮลา ไนฮัง อีก 2 กลุ่ม คือ กลุ่มรวมทุนไทย และกลุ่มสหกิจโอเวอร์ซี ไม่มีข้าวส่งออก ส่วนกลุ่มได้เข้าบริษัทในเครือ คือ ชลิตาพาณิชย์ เลิกกิจการ ทำให้บริษัทที่มีบริษัทในเครือทั้งสิ้น ตั้งแต่ปี 2502-2528 มีประมาณ 22 กลุ่ม หรือ 50 บริษัท สำหรับเหตุผลของการแตกเป็นกลุ่มบริษัทที่มีบริษัทในเครือนี้ มีหลายประการคือ เนื่องจากการได้ไต่ถามจากการจัดสรรของรัฐบาลเพิ่มขึ้น เพื่อหลีกเลี่ยงภาษีรายได้ และการขยายกิจการของบริษัท

3.2 ส่วนแบ่งตลาดของบริษัทที่มีบริษัทในเครือในตลาดข้าวส่งออก

การศึกษาส่วนแบ่งตลาดของบริษัทที่มีบริษัทในเครือในตลาดข้าวส่งออกของไทย ในที่นี้จะพิจารณาจากปริมาณข้าวส่งออกของแต่ละกลุ่มบริษัทที่มีบริษัทในเครือคิดเป็นร้อยละของปริมาณข้าวส่งออกทั้งหมด จำแนกตามกลุ่มบริษัทที่มีปริมาณการส่งออกข้าวเกิน 100,000 ตันขึ้นไป และปริมาณการส่งออกข้าวระหว่าง 50,000-100,000 ตัน เพื่อต้องการทราบว่ากลุ่มบริษัทใดที่เป็นผู้นำในการครองส่วนแบ่งตลาด

จากข้อมูลในตารางที่ 2.4 2.5 และ 2.6 ซึ่งแสดงปริมาณข้าวส่งออกของบริษัทที่มีบริษัทในเครือ ส่วนแบ่งตลาดของบริษัทที่มีบริษัทในเครือที่มีปริมาณการส่งออกเกิน 100,000 ตัน และส่วนแบ่งตลาดของบริษัทที่มีบริษัทในเครือที่มีปริมาณการส่งออกระหว่าง 50,000-100,000 ตัน ตามลำดับ พบว่าในจำนวนกลุ่มบริษัทที่มีปริมาณการส่งออกข้าวเกิน 100,000 ตันขึ้นไปเฉลี่ยประมาณ 5 กลุ่ม คือ จากจำนวน 2-9 กลุ่ม สามารถ

ครองส่วนแบ่งตลาดเฉลี่ยประมาณร้อยละ 32 ของปริมาณการส่งออกทั้งหมด คือ ส่วนแบ่งตลาดอยู่ระหว่าง 10.38 ในปี 2512 และ 50.44 ในปี 2527 แนวโน้มส่วนแบ่งตลาดของกลุ่มดังกล่าวเปลี่ยนแปลงขึ้นลงไม่ค่อยสม่ำเสมอ ระหว่างปี 2506-2514 ส่วนแบ่งตลาดมีแนวโน้มลดลงจากร้อยละ 31.83 ในปี 2508 เหลือเพียงร้อยละ 14.5 ในปี 2514 กลุ่มบริษัทที่สำคัญในช่วงนี้มีอยู่ 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มช่วยชนค้าข้าว และกลุ่มรวมทุนไทย ครองส่วนแบ่งตลาดเฉลี่ยร้อยละ 20 ของปริมาณการส่งออกทั้งหมด ต่อจากนั้นระหว่างปี 2519-2528 แนวโน้มส่วนแบ่งตลาดกลับเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 30.5 ในปี 2519 เป็นร้อยละ 50.44 ในปี 2527 กลุ่มบริษัทที่สำคัญที่มีปริมาณการส่งออกเกิน 100,000 ตันติดต่อกันมาหลายปีได้เพิ่มขึ้นเป็น 6 กลุ่ม คือ กลุ่มช่วยชนค้าข้าวยังคงความสำคัญอยู่ แต่กลุ่มรวมทุนไทยกลับลดความสำคัญลงเป็นกลุ่มที่มีปริมาณการส่งออกระหว่าง 50,000-100,000 ตัน กลุ่มใหม่ที่เพิ่มขึ้น ได้แก่ กลุ่มแสงทองค้าข้าว กลุ่มชนานรชัย กลุ่มไทยฟ้า กลุ่มข้าวไซยพร และกลุ่มเกษตรรุ่งเรืองพืชผล ทั้ง 6 กลุ่มนี้สามารถครองส่วนแบ่งตลาดเฉลี่ยร้อยละ 37 ของปริมาณการส่งออกทั้งหมด แสดงว่ากลุ่มบริษัทที่มีปริมาณการส่งออกข้าวเกิน 100,000 ตัน ขึ้นไปประมาณ 6-7 กลุ่ม (จำนวน 18 บริษัท) คิดเป็นร้อยละ 24 ของบริษัทข้าวส่งออกทั้งหมด สามารถครองส่วนแบ่งตลาดเฉลี่ยแต่ละปีประมาณร้อยละ 32 ของปริมาณการส่งออกทั้งหมด

สำหรับจำนวนกลุ่มบริษัทที่มีปริมาณการส่งออกข้าวออกระหว่าง 50,000-100,000 ตันเฉลี่ยประมาณ 6 กลุ่ม มีส่วนแบ่งตลาดเฉลี่ยประมาณร้อยละ 21 ของปริมาณการส่งออกทั้งหมด คือ ส่วนแบ่งตลาดอยู่ระหว่าง 6.06-40.46 แนวโน้มส่วนแบ่งตลาดของกลุ่มนี้ในระยะแรกตั้งแต่ปี 2506-2511 ค่อย ๆ ลดลงจากร้อยละ 30.37 ในปี 2506 เหลือร้อยละ 18.25 ในปี 2511 และแนวโน้มได้เพิ่มขึ้นในช่วงต่อมาตั้งแต่ปี 2512-2517 คือเพิ่มจากร้อยละ 28.55 ในปี 2512 เป็น 38.06 ในปี 2517 หลังจากได้แนวโน้มดังกล่าวกลับลดลงอย่างมากตั้งแต่ปี 2519-2528 คือลดลงจากร้อยละ 34.11 ในปี 2519 เหลือร้อยละ 9.82 ในปี 2528 กลุ่มบริษัทที่สำคัญ ได้แก่ กลุ่มกมลกิจ กลุ่มเงินหยูเฮง กลุ่มบัวยเฮงสัง กลุ่มอันฟองเหลาไมฮิง กลุ่มเทพพาณิชย์ กลุ่มกิตติค้าข้าว และกลุ่มกรุงเทพค้าข้าว รวม 7 กลุ่ม ประมาณ 18 บริษัท

สรุป เมื่อรวมกลุ่มบริษัทที่มีปริมาณการส่งออกเกิน 100,000 ตัน และระหว่าง 50,000-100,000 ตัน เฉลี่ยจำนวน 12-13 กลุ่ม ประมาณ 36 บริษัท คิดเป็นร้อยละ 48 ของบริษัทข้าวส่งออกทั้งหมด สามารถครองส่วนแบ่งตลาดเฉลี่ยราวร้อยละ 53 ของปริมาณข้าวส่งออกทั้งหมด ตั้งแต่ปี 2506-2528 ซึ่งพอจะแสดงให้เห็นได้อย่างคร่าว ๆ

ว่า ถึงแม้บริษัทส่งออกข้าวส่วนใหญ่จะมีขนาดใหญ่ก็ตาม แต่ก็มิใช่ตราการกระจุกตัวทางธุรกิจในการส่งออกเมื่อพิจารณาจากปริมาณการส่งออกของแต่ละบริษัทแล้ว ไม่น่าจะต่างกันคือธุรกิจการค้าข้าวส่งออกของไทยเป็นไปอย่างค่อนข้างแข่งขัน ถึงแม้ว่าในจำนวน 12-13 กลุ่ม ดังกล่าว จะเป็นบริษัทที่ติดอันดับ 1 ถึง 10 ของบริษัทข้าวส่งออกที่สำคัญดังตารางที่ 2.7 และ 2.8 กล่าวคือ กลุ่มรวมหมู่ไทยสามารถครองอันดับ 1 ติดต่อกันมาเป็นเวลาเกือบ 10 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2506-2515 ถึงแม้ว่าในระยะหลังต้องสูญเสียอันดับ 1 ให้แก่กลุ่มข้าวไชยพร ตั้งแต่ พ.ศ. 2518-2524 ก็ตาม แต่ก็ยังคงติดอันดับ 6 และ 10 จนถึง พ.ศ. 2521 กลุ่มช่วยชาวไร่ข้าว และกลุ่มป๊วยเฮงตั้งเป็นกลุ่มที่ค่อนข้างทำการค้าข้าวได้อย่างสม่ำเสมอ คือ สามารถรักษาอันดับ 2 และ 3 สลับกันและต่อเนื่องกันมาเกือบ 10 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2506-2515 เช่นกัน แม้ว่าต้องสูญเสียอันดับ 1 ให้แก่กลุ่มแสงทองค้าข้าวและกลุ่มธนาพรชัย ในระยะหลังบ้างก็ตาม ส่วนกลุ่มมกลกิจ กลุ่มเงินอยู่เฮง กลุ่มอันพองเวลาไม่สง กลุ่มกรุงเทพค้าข้าว และกลุ่มกิตติค้าข้าว เป็นกลุ่มที่ส่วนใหญ่ครองอันดับระหว่าง 6-10 สลับกันตลอดช่วง พ.ศ. 2506-2528 สำหรับกลุ่มเกษตรรุ่งเรืองพืชผล ซึ่งเป็นกลุ่มที่แตกเป็นบริษัทในเครือค่อนข้างช้ากว่ากลุ่มที่กล่าวมาข้างต้น แต่ก็สามารถครองอันดับ 1 แทนที่กลุ่มข้าวไชยพรได้ในช่วงปี 2525-2528 และส่วนใหญ่กลุ่มที่กล่าวมาทั้งหมดยังเป็นคณะกรรมการกำกับเสถียรภาพข้าวของสภาหอการค้าฯ คณะกรรมการบริหารสมาคมผู้ส่งออกข้าวต่างประเทศมา เป็นเวลานานก็ตามก็ไม่มีอำนาจผูกขาดตลาดข้าวส่งออกได้

จากการศึกษาจำนวนบริษัทข้าวส่งออก ขนาดของบริษัทข้าวส่งออกและส่วนแบ่งตลาดของบริษัทส่งออกข้าว ทำให้ทราบถึงลักษณะของกลุ่มพ่อค้าส่งออกข้าวว่าส่วนใหญ่เป็นบริษัทส่งออกขนาดใหญ่ที่มีปริมาณการส่งออกตั้งแต่ 50,000 ตันขึ้นไป และเป็นบริษัทที่มีความสัมพันธ์ในฐานะบริษัทแม่และบริษัทในเครือที่มีการถือหุ้นซึ่งกันและกันเฉลี่ยจำนวน 12-13 กลุ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2506-2528 จากลักษณะของกลุ่มพ่อค้าส่งออกข้าวดังกล่าวสามารถนำมาวิเคราะห์ถึงบทบาทของกลุ่มนายทุนพ่อค้าส่งออกข้าวว่ามีบทบาทหรืออำนาจในการผูกขาดทางธุรกิจการค้าส่งออกข้าวหรือไม่ สาเหตุที่ต้องทำการวิเคราะห์ถึงบทบาทดังกล่าวก็เนื่องจากว่าถ้ากลุ่มพ่อค้าส่งออกข้าวมีบทบาทหรืออำนาจในการผูกขาดทางธุรกิจการค้าส่งออกข้าวแล้วอาจจะก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจส่วนรวม กล่าวคือ เมื่อกลุ่มพ่อค้าส่งออกข้าวที่มีอำนาจผูกขาดทางธุรกิจการค้าส่งออกข้าวยอมสามารถเอารัดเอาเปรียบประชาชน เช่น ผู้ผลิตหรือชาวไร่ด้วยการกดราคารับซื้อผลผลิตข้าวในราคาที่ต่ำเกินไป หรือกลุ่มพ่อค้าส่งออกข้าวยังสามารถเอาอำนาจผูกขาดทางธุรกิจการค้าส่งออกข้าวมาชักจูงการกำหนดนโยบายและการตัดสินใจของรัฐบาลให้เป็นไปตามความต้องการหรือเพื่อผลประโยชน์

ของกลุ่มตนเอง ทำให้นโยบายของรัฐบาลมิได้เป็นไปเพื่อผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ การวิเคราะห์บทบาทหรืออำนาจทางเศรษฐกิจของหน่วยธุรกิจหรือกลุ่มธุรกิจกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งจะศึกษาได้จากการประกอบพฤติกรรมทางเศรษฐกิจในธุรกิจแต่ละแขนงว่าอยู่ภายใต้การควบคุมของหน่วยธุรกิจนั้นมากน้อยแค่ไหน จำนวนที่หน่วย การนิยามว่าจำนวนหน่วยธุรกิจมากน้อยแค่ไหนที่ทำการควบคุมการประกอบธุรกิจส่วนใหญ่ของธุรกิจใดธุรกิจหนึ่งไว้ที่นี่ เราเรียกลักษณะของการควบคุมธุรกิจดังกล่าวว่า "การกระจุกตัวของธุรกิจ" ซึ่งการวัดการกระจุกตัวของธุรกิจเพื่อศึกษาว่าหน่วยธุรกิจแต่ละหน่วยมีบทบาทหรืออำนาจทางธุรกิจในแต่ละแขนงธุรกิจอย่างไร สามารถแสดงให้เห็นเป็นตัวเลขหรือข้อมูลทางสถิติได้ที่เรียกว่า "การวัดการกระจุกตัวของธุรกิจที่เป็นรูปธรรม" ตามข้อเสนอแนะของเอ็ม เอ อเดลแมน (M.A. Adelman)¹ เครื่องมือที่นิยมใช้วัดกันอย่างแพร่หลาย ได้แก่ จำนวนพนักงาน ยอดขาย หรือรายรับ การสร้างมูลค่าเพิ่มของหน่วยธุรกิจ และทรัพย์สินของหน่วยธุรกิจ แต่การวัดการกระจุกตัวของธุรกิจแต่ละหน่วยก็มีขอบเขตที่จำกัด เนื่องจากเจ้าของธุรกิจแต่ละหน่วยมักจะไม่ได้เป็นเจ้าของธุรกิจหน่วยเดียวหรือบริษัทเดียว หรือทำธุรกิจประเภทเดียวหรือหลายประเภทพร้อมกัน นอกจากนี้ยังมีการร่วมมือระหว่างเจ้าของธุรกิจแต่ละกลุ่มอีกด้วย ฉะนั้นการศึกษาบทบาทของหน่วยธุรกิจ นอกจากจะใช้วิธีวัดการกระจุกตัวดังกล่าวแล้ว ยังจะต้องศึกษาถึงลักษณะของการเกาะกลุ่มและการร่วมมือของหน่วยธุรกิจต่าง ๆ ประกอบด้วย ซึ่งการศึกษาการเกาะกลุ่มของธุรกิจอาจจะพิจารณาได้จากการเป็นกรรมการบริษัทหรือผู้มีอำนาจลงลายมือชื่อผูกพันการรับผิดชอบของบริษัทร่วมกันในหน่วยธุรกิจต่าง ๆ ที่มีหุ้นอยู่ในกิจการเหล่านั้น เนื่องจากการเป็นกรรมการบริษัทดังกล่าวแม้จะถือหุ้นเพียงส่วนน้อยแต่ก็มีบทบาทหรืออิทธิพลต่อการตัดสินใจของบริษัท

ในบทนี้จะทำการศึกษาเฉพาะบทบาทหรืออำนาจทางเศรษฐกิจของกลุ่มเมื่อค้าส่งออกข้าวที่พิจารณาจากการกระจุกตัวของธุรกิจก่อน ส่วนการวัดบทบาทหรืออำนาจทางเศรษฐกิจในลักษณะของการเกาะกลุ่มของธุรกิจจะขอกล่าวในบทที่ 4 ซึ่งเป็นบทที่ต่อเนื่องจากบทที่ 3 ที่แสดงถึงวิวัฒนาการในลักษณะของการสะสมทุนและการเติบโตของทุนจากการ

¹M.A>Adelman. "The Measurement of Industrial Concentration" The Review of Economics and Statistics, vol.XXXIII (1951).pp 269-96. Reprinted in Reading in Industrial Organization Public Policy by The American Economic Association (1958), pp. 3-45.

การค้าข้าวของกลุ่มพ่อค้าส่งออกข้าวของไทย ข้อมูลทางสถิติที่ใช้วัดการกระจุกตัวของธุรกิจของกลุ่มพ่อค้าส่งออกข้าวในที่นี้ คือ ยอดขายหรือรายรับ และทรัพย์สินของหน่วยธุรกิจ ยอดขายหรือรายรับของธุรกิจแต่ละหน่วยนั้นจะแสดงถึงสัดส่วนหรือบทบาทที่หน่วยธุรกิจนั้นมีส่วนต่อการซื้อขายแลกเปลี่ยนในธุรกิจ แต่การใช้ยอดขายเป็นตัววัดก็ต้องคำนึงถึงการที่เข้า ในกรณีที่หน่วยธุรกิจนั้นมีสาขาหลายแห่งหรือหน่วยธุรกิจเดียวแต่มียอดขายจากหลายผลิตภัณฑ์ โดยเฉพาะบริษัทส่งออกข้าวมักจะส่งออกพืชไร่อื่น เช่น ข้าวโพด หรือผลิตภัณฑ์อื่นใส่ปะหาลังด้วย ส่วนทรัพย์สินจะแสดงถึงความสามารถในการทำธุรกิจหรือสร้างมูลค่าเพิ่มในทางเศรษฐกิจ ถ้าธุรกิจใดมีมูลค่าทรัพย์สินมากก็สามารถใช้ทรัพย์สินมาทำการผลิตหรือทำการค้าได้มากกว่าธุรกิจที่มีทรัพย์สินน้อย แต่การใช้มูลค่าทรัพย์สินเป็นตัววัดก็ต้องคำนึงถึง มูลค่าของทรัพย์สินในธุรกิจที่สะสมมานานหรือในธุรกิจที่มีกิจการหลายอย่าง ย่อมมากกว่าธุรกิจที่เพิ่งประกอบการหรือมีกิจการเพียงอย่างเดียว

ลักษณะการกระจุกตัวทางธุรกิจในบริษัทส่งออกข้าวที่มีบริษัทในเครือที่มีปริมาณการส่งออกตั้งแต่ 50,000 ตันขึ้นไป เฉลี่ยจำนวน 12-13 กลุ่มในตารางที่ 2.9 พบว่าลักษณะการกระจุกตัวในกลุ่มบริษัทที่มีบริษัทในเครือที่มีปริมาณการส่งออกเกิน 100,000 ตันขึ้นไป จำนวน 7 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มรวมทุนไทย กลุ่มช่วยชวนค้าข้าว กลุ่มแสงทองค้าข้าว กลุ่มธนาพรชัย กลุ่มข้าว ไชยพร กลุ่มไทยฟ้า (2511) และกลุ่มเกษตรรุ่งเรืองพืชผลมีอัตราค่อนข้างสูงใน พ.ศ. 2525 กล่าวคือ กลุ่มดังกล่าวมีทรัพย์สินรวมกันเฉลี่ยคิดเป็นร้อยละ 64.54 ของทรัพย์สินทั้งหมดของกลุ่มที่มีปริมาณการส่งออกเกิน 50,000 ตันขึ้นไป และมียอดขายหรือรายรับรวมกันคิดเป็นร้อยละ 69.11 ของยอดขายทั้งหมด การส่งออกเกิน 50,000 ตันขึ้นไปของกลุ่มที่มีปริมาณ โดยกลุ่มเกษตรรุ่งเรืองพืชผล เป็นกลุ่มที่มีทั้งทรัพย์สินและยอดขายเป็นอันดับหนึ่ง รองลงมาคือกลุ่มข้าว ไชยพรมียอดขายสูงแต่มีทรัพย์สินน้อย ส่วนกลุ่มธนาพรชัย เป็นกลุ่มที่มีทรัพย์สินมาก เป็นอันดับสองและมียอดขายไม่มากนัก และแนวโน้มอัตราการกระจุกตัวในการส่งออกข้าวก็มีความขึ้นใน พ.ศ. 2528 กล่าวคือ กลุ่มดังกล่าวมีทรัพย์สินรวมกันคิดเป็นร้อยละ 74.41 และมียอดขายรวมกันคิดเป็นร้อยละ 77.79 การที่อัตราการกระจุกตัวในการส่งออกข้าวค่อนข้างสูงนี้ เนื่องจากบางบริษัทดังกล่าวไม่ได้ประกอบการค้าส่งออกข้าวเพียงอย่างเดียว ซึ่งข้อมูลยอดขายหรือรายรับจากงบการเงินของบริษัทก็ไม่ได้แยกรายละเอียดว่าเป็นยอดขายจากสินค้าใด แต่ตัวเลขดังกล่าวก็พอจะสะท้อนให้เห็นภาพการกระจุกตัวได้พอควร เนื่องจากบริษัทส่งออกข้าวจำนวน 7 กลุ่มบริษัทนี้ส่วนใหญ่ครองอันดับการส่งออกข้าวมากเป็นลำดับ 1-6 ตั้งแต่ พ.ศ. 2506-2528 ตามตารางที่ 2.8 ส่วนลักษณะการกระจุกตัวในกลุ่มบริษัทที่มีบริษัทในเครือที่มีปริมาณการส่งออกระหว่าง 50,000-100,000 ตัน จำนวน 9 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มกมลกิจ กลุ่มจันทอยู่เฮง

กลุ่มป๊วยเฮงฉิ่ง กลุ่มอู่เฟองเหลาไมฮัง กลุ่มเพงพาณิชย์ กลุ่มกิตติค้าข้าว กลุ่มกรุงเพงค้าข้าว กลุ่มสหการข้าวไทย มีอัตราไม่สูงมากนักใน พ.ศ. 2525 กล่าวคือ กลุ่มดังกล่าวมีทรัพย์สินและยอดขายรวมกันคิดเป็นร้อยละ 35.46 และ 30.89 และแนวโน้มอัตราการกระจุกตัวในการส่งออกข้าวกลับมีแนวโน้มลดลงใน พ.ศ. 2528 แต่ไม่มากนัก โดยมีทรัพย์สินและยอดขายรวมกันคิดเป็นร้อยละ 25.59 และ 22.21 กลุ่มกมลกิจเป็นกลุ่มที่มีทั้งทรัพย์สินและยอดขายเป็นอันดับทั้งใน พ.ศ. 2525 และ 2528 รองลงมาได้แก่ กลุ่มป๊วยเฮงฉิ่งและกิจพร

สรุปจากการศึกษาพบว่าในธุรกิจการส่งออกข้าวมีแนวโน้มว่าจะกระจุกตัวในบริษัทส่งออกข้าวขนาดใหญ่ที่มีปริมาณการส่งออกข้าวเกินกว่า 100,000 ตันขึ้นไป แสดงว่ากลุ่มพ่อค้าส่งออกข้าวขนาดใหญ่ที่มีปริมาณการส่งออกข้าวเกินกว่า 100,000 ตันขึ้นไป เป็นกลุ่มที่มีบทบาทหรือมีอำนาจผูกขาดในธุรกิจการค้าส่งออกข้าวค่อนข้างมาก